

«ÚZLIKSIZ BILIMLENDIRIW SISTEMASINDA ARALIQTAN OQITIVDIN INTEGRACIYASI»

atamasındaǵı IV Xalıqaralıq ilimiy-teoriyalıq konferenciya

G. DÁWLETOVA SHÍǴARMALARINDA METAFORALARDIN QOLLANILIWÍ

Jolimbetova Shiyrin Alisherovna,
*Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik
pedagogikalıq instituti tayanış doktorantı*
(jolimbetovashiyrin@mail.com)

Annotaciya: *Bul maqalada G.Dáwletovanın shıǵarmalarında metaforanın qollanılıwı haqqında sóz etilgen. Qaraqalpaq tilinde metaforalardı ulıwma xalıqlıq xarakterge iye bolıw dárejesine hám stillik ózgesheliklerine qaray toparlarǵa bóliniwine toqtalıp ótilgen.*

Tayanış sózler: *Metafora, teńew, ashıq metafora, jabıq metafora, kórkem shıǵarma.*

Metafora degende, bul til biliminde qanday da bir uqsalıq tiykarında payda bolǵan awısqaqan mánilerdi túsinemiz. Bul usıl arqalı kórkem ádebiyatta kórkem súwretlewdiń baslı qurallarınıń biri sıpatında da metaforalar jasaladı. Metaforalardı úyreniw haqqında pikir júrgizgenimizde, áyyemgi dáwirlerden metafora álemdi ańlawdıń ayrıqsha usılı hám quralı retinde kórinedi. Aristotel sonıń menen birge, Ciceronǵa tiyisli ideya bolıp tabıladı. Ciceron, Kvintiliannan parıqlı túrde, eń dáslep ol metafora arqalı buyımlar haqqındaǵı maǵlıwmattı anıq hám dál jetkiziw múmkinligin bayqaydı. Al, ulıwma xalıqlıq tanımалılıqqa iye bola almay júrgen metaforalar kórkem sóz sheberiniń ayrıqsha stiline baylanıslı ǵana qollanılǵan mániler leksikalıq mánilerdiń toparına kirmesten, jekke mánilik sıpatında qala beredi.

Usıǵan baylanıslı qaraqalpaq tilinde metaforalardı ulıwma xalıqlıq xarakterge iye bolıw dárejesine hám stillik ózgesheliklerine qaray úsh toparǵa bóliwge boladı:

1. Ulıwma xalıq tilindegi metaforalar. Buǵan turmıstın barlıq xalıq sóylew tilinde, jazba tilde, sonıń ishinde kórkem shıǵarmalarda da keńnen qollanılıp júrgen metaforalar kiredi.

2. Ulıwma xalıq tilinde qollanılatuǵın, biraq obrazlılıq sıpatqa iye metaforalar. Buǵan kórkem súwretlew qurallarınıń biri sıpatında paydalanılıp kiyatırǵan metaforalar kiredi.

3. Ulıwma xalıq tilinde tanımалılıqqa iye emes metaforalar. Geypara waqıtlarda qálegen sóz sheberiniń shıǵarmalarında óziniń súwretlew stiline baylanıslı ayrıqsha stillik ózgesheliklerin kórsetetuǵın metaforalardı kóriwge boladı. [1:18].

Qaraqalpaq tili metaforalarǵa júdá bay, onda qaraqalpaq xalqınıń sırtqı dúnyanı, insannıń logikalıq dúnyasını názik kórkem sezimler menen kórsetiwde ájayıp formalar menen berilgen.

«ÚZLIKSIZ BILIMLENDIRIW SISTEMASINDA ARALIQTAN OQITIVDIN INTEGRACIYASI»

atamasındaǵı IV Xalıqaralıq ilimiy-teoriyalıq konferenciya

Metafora grek tilinen alınıp, *meta* – qaytadan, *fora* – kóshiremen degen mánini ańlatadı. Metafora kórkem shıǵarmada eń ónimli qollanılatusın troplardıń biri. Metafora zatlardı bir-birine megzetiwge tiykarlangan awıspalı súwretlewdiń túri. Metafora – sózdiń tiykarǵı mánisinen basqa mánide awısıp qollanılıwı. Metaforanıń tiykarında predmetler arasındaǵı uqsaslıq shártliligi turadı. Metaforada bir predmet ataması menen ekinshi bir predmet qayta ataladı hám usı tiykarda sózdiń obrazlılıǵı payda etiledi.

Metafora eki predmet yaki hádiyse (uqsatılıp atırǵan hám uqsawshı) arasındaǵı uqsaslıqqa tiykarlanadı, uqsatılıp atırǵan predmetke uqsawshı predmettiń qásiyetleri, sıpatı, belgileri kóshirilip ótkiziledi.

«Kórkem óner – obrazlar arqalı pikirlew»- dep jazǵan edi Gegel.

Kórkem shıǵarmada obraz hám obrazlılıq metaforalardıń járdeminde sáwlelenedi.

Metafora tábiyatı jaǵınan teńewlerge jaqın turadı. Teńewdiń de, metaforanıń da tiykarında uqsaslıq turadı.

Teńew de, metafora da eki predmetti bir-birine uqsatıw arqalı súwretlew obyektin obrazlı sáwlelendiredi. Metafora teńewdey etip predmetlerdi salıstırmaydı, al uqsatadı, megzetedi. Metaforada bir predmet ekinshi predmet ataması menen qayta ataladı.[2:21].

Teoriyalıq miynetlerde metaforanı ekige bólip qaraydı:

1) Ashıq metafora.

2) Jabıq metafora.

1. Eger uqsatılıp atırǵan predmet túsirilip qaldırılıp, tek uqsawshı predmet berilgen bolsa ashıq metafora payda boladı;

2. Eger tekste uqsatılatusın predmetlerdiń ózi bolıp, uqsawshı predmet túsirilip, al onıń ayırım belgileri qatnastırılса jabıq metafora payda boladı.

Metaforalar birneshe jollar arqalı jasalıwı múmkin:

1) Edi, eken, bolıp kómekshı sózleriniń járdeminde;

2) Anıq bir túsinikti bildiriwshı sóz oǵan uqsawshı predmet ataması menen almasırladı yamasa qayta ataladı;

3) Predmet atamaları menen birge oǵan uqsawshı sóz qosılıp qollanılıp metafora payda etiledi.

Kórkem ádebiyatta barlıq troplar sıyaqlı metafora predmetlerdi, waqıya-qubılıslardı ayqın, tásirdi sáwlelendiriw ushın qollanıladı. Kórkem shıǵarma turmıs, jámiyet, tábiyat hám insanniń ruwxıy dúnyasındaǵı qubılıslardıń kórkem sáwleleniwi

«ÚZLIKSIZ BILIMLENDIRIW SISTEMASINDA ARALIQTAN OQITIVDIN INTEGRACIYASI»

atamasındaǵı IV Xalıqaralıq ilimiy-teoriyalıq konferenciya

bolıp esaplanadı. Usı qubılıslardıń beriliwinde, shıǵarmanıń kórkemligin támiyinlewde, onıń mazmunınıń tereńligin júzege shıǵarıwda metaforanıń áhmiyeti úlken.

Metafora – kórkem shıǵarmanıń qunlılıǵın támiyinlewshi ámellerdiń biri. Orınlı tabılǵan metaforalar dóretiwshiniń niyetin, alǵa qoyǵan ideyaların, oy-pikirlerin tolıq hám kórkem jetkere aladı.

Metafora – sózdiń maǵanasın ózǵertip aytıw, súwretlew obyektin ayqınlap, sulıwlandırıw ushın olardı ózlerine uqsas zatqa yaqı qubılısqa meǵzetiw, solay etip mazmun kórkemligin támiyinlew bolıp esaplanadı.

Anıǵıraq aytqanda, metaforalar kórkem shıǵarmada jámiyetlik qubılıslardıń ishki mazmunın kórkem sáwlelendiriwge xızmet etedi.

Qaraqalpaq tilinde metaforalar arnawlı túrde izertlew obyektine alınbaǵanı menen, bul boyınsha ayırım miynetlerde sóz etildi. Al, shayır G.Dáwletova shıǵarmalarınıń tili, onıń sóz qollanıw sheberligi qaraqalpaq til biliminde óz aldına izertlenbedi. Sonıń ushın da, ol házirgi qaraqalpaq til biliminiń áhmiyetli máselelerinen biri dep esaplaymız.

Shayır G.Dáwletova shıǵarmalarında tildiń kórkemlew qurallarınan sheberlik penen paydalanılǵan. Ásirese, metaforalar ayırıqsha dıqqatqa ılayıq. Shayır poeziyasında qollanılǵan metaforalardı názer awdarsaq, onda basqa sóz sheberlerine uqsamaytuǵın ózine tán stillik metaforalar da kóplep ushırasadı.

Xalıq tilinde qollanılatuǵın dástúriy metaforalarda kóbinese haywan hám quslar, ósimlik atamaları uqsatıw hám uqsatıwshı predmet bolıp keledi. Al shayır shıǵarmalarında kerisinshe, konkret predmetlerge qaraǵanda abstrakt túsinikler kóbirek gezlesedi. Máselen, bir ǵana *kewil* sóziniń ózi birneshe orınlarda qollanılganı menen, olar hár qıylı túsiniklerdi hám obrazlı mánilerdi payda etip kelgen. [5:32].

Hárqanday kórkem sóz ustasınıń dóretiwshiliginde eń dáslep dúnya, turmıs, tirishilik sıyaqlı máseleler hár qıylı súwretlenedi. Bunda shayır tárepinen dástúriy metaforalar menen birge, jeke stiline tán avtorlıq metaforalar da qollanılgan. Xalıq arasında ushırasatuǵın dúnyanı, turmıstı, mektepke, dáryaǵa, aǵısqa hám basqa zatlarǵa meǵzetiw jaǵdayları jiyi ushırasadı:

Ómir – saǵım, jilt eter qas-qaǵımda («Gúzgi tolǵanıslar», 3-bet).

Ómir – mektep, oy jiberip qarasań («Tórtlikler», 37-bet).

Ómir aǵıs há deǵenshe ótedi («Házirginin balaları», 45-bet).

Ómir degen bir mezzillik toyxanań («Oydaǵılarım», 153-bet).

«ÚZLIKSIZ BILIMLENDIRIW SISTEMASÍDA ARALÍQTAN OQÍTÍWDÍN INTEGRACIYASÍ»

atamasındaǵı IV Xalıqaralıq ilimiy-teoriyalıq konferenciya

Túsingenge *ómir bárhá jaz emes* («Shımıldığıń - shıraǵıń», 101-bet).

Turmıs – sabaq, durıs ilip alǵanbız («Qanatlap anamnıń ármanlarında», 47-bet).

Turmıs – aylaw, shańǵıtında qalǵan soń («Zor boladı óz qádirin bilgenler», 87-bet).

Turmıs – sinaq márreden zor ótkeyseń («Zor boladı óz qádirin bilgenler», 87-bet).

Turmıs – otlı jalın, oǵan kóneseń («Shımıldığıń - shıraǵıń», 101-bet).

Turmıs qurıw – qıyın sabaq («Qız tańlawda asıqpa, sen», 55-bet).

Dúnya – túpsiz gúbi, tolǵan jeri joq («Rubayılar», 11-bet).

Dúnya qızıl túlki, kóziń toya ma? («Kewil – kewildiń dawası», 90-bet).

Dúnya – árman, ázeliyden bilemen («Rubayılar», 11-bet).

Bul *biysáwbet dúnya* tegis bolmaǵan («Watan ıshqı», 26-bet).

Joqarıda atap ótkenimizdey, kórkem shıǵarmalarda metaforalar birneshe jollar menen jasaladı. G.Dáwletova dóretiwshiliginde qollanılǵan metaforalardıń ózgesheligi, onda edi, eken, bolıp sózleri járdeminde jasalǵan metaforalar derlik ushıraspaydı. Anıq bir túsinikti bildiriwshi sóz oǵan uqsawshı predmet ataması menen almasırılıwı yamasa qayta atalıwı nátiyjesinde payda bolǵan metaforalar siyrek ushırasadı. Shayır dóretiwshiliginde, insan, onıń minez-qulqı, átiraptaǵılar menen qarım-qatnası, is-háreketlerin sıpatlawda hár qıylı haywan hám qus atamaları járdeminde dóretilgen metaforalardan ónimli paydalanǵan. Máselen,

Jollarında *saǵal, túlki* jortadı («Tırnalar qaytqanda», 66-bet).

Aydında muńlı *ǵaz únsiz* qalǵanda («Qaylarǵa kettiń», 30-bet).

Ǵarǵa emes, ǵaz bolarsań («Kız tańlawda asıqpa, sen», 55-bet).

Qanatlap silkindi *ıshqı kepterim* («Dayı qızǵa», 104-bet).

Bayaǵınıń báldiw bári ótirik,

Bolıp tur *ǵoy qusıń* qolǵa tiygen soń («Zor boladı óz qádirin bilgenler», 86-bet).

Mehriń qáne qonǵan *altın qusıńa* («Zor boladı óz qádirin bilgenler», 87-bet).

Aydın kólge *qos aq quw qus* jarasıq («Tanıs súwret», 132-bet).

Búlbúl nama shalsa qulaq salmadıń («Jigit ármanı», 50-bet).

Bunda túlki, saǵal metaforaları aramızda ushırasatuǵın ayırım sum, pasıq adamlar bolsa, ǵarǵa, ǵaz, kepter, aq quw, búlbúl metaforaları ashıqlardıń hár qıylı obrazları, sońǵı qatarlardadıǵı qus, altın qus, tawıs qus – bular yar, zayıp mánisinde qollanılǵan. Juwmaqlap aytqanda, shayır insannıń hár qıylı ruwxıy jaǵdayın hám minez-qulqın, xarakterin súwretlewde ápiwayı jay sózlerden emes, metaforalardan utımlı paydalanǵan.

«ÚZLIKSIZ BILIMLENDIRIW SISTEMASINDA ARALIQTAN OQITIVDIN INTEGRACIYASI»

atamasındaǵı IV Xalıqaralıq ilimiy-teoriyalıq konferenciya

Ádebiyatlar dizimi:

1. Бекбергенов А. Қарақалпақ тилиниң стилистикасы. - Нөкис, Қарақалпақстан, 1990.
2. Dorofeeva A. A. Что скрывается тайне метафоры? Вестник Москва.2014.
3. Dáwletova G. «Qálbimdegi estelik» Nókis, Qaraqalpaqstan, 2017.
4. Dáwletova G. «Gúzgi tolǵanıslar» Nókis, Qaraqalpaqstan, 2012.
5. Жумабаев Т. Метафора- сөздиң аўыспалы мәниси. Әмиўдәрья, 1994.

